АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УРОЧИЩІ “ЛАЗКИ” ПОБЛИЗУ ВИННИК

Наталія Білас, Віталій Конопля, Ігор Тимець

У зв’язку з очікуваною забудовою південно-східної околиці м. Винник (територія від кільцевої автодороги сполученням Київ-Чоп до греблі штучної водойми навпроти с. Чишки) наукові працівники Історико-краєзнавчого музею м. Винники влітку 2008 р. провели тут польові обстеження з метою виявлення, фіксації і взяття під охорону прогнозованих у цьому місці пам’яток археології. Пошуковими роботами обстежено південний схил лівого, колись корінного берега р. Маруньки (правосторонній доплив р. Полтви), що прилягає до лісу “Діброва” і похило переходить у широку заплаву, меліоровану наприкінці XX ст. У геоморфологічному відношенні ця місцевість, під назвою “Лазки”, входить до складу Винниківської гряди Грядового Побужжя, підобласті Внутрішньої рівнини Верхнього Бугу і Стиру. Основою рельєфу останньої є верхньокрейдяні відклади (мергелі), покриті зандрово–алювіальними осадами [7. С. 27].

Територія урочища вперше досліджувалась у 1991 р. експедицією Львівського державного університету імені Івана Франка під керівництвом світлої пам’яті проф. М. А. Пелещишина. Тоді в межах частково зруйнованої котлованом водосховища ділянки рятівними розкопками на площі близько 400 м² досліджено рештки багатошарового поселення, пов’язаного з культурами лінійно-стрічкової кераміки, маліцької, лійчастого посуду, трипільської (пізній період), мєжановіцької, тшцінецької і ранньоскіфського часу (черепинсько-лагодівська група) [1; 4; 6]. Було виявлено ряд нерухомих об’єктів неоліту, енеоліту і ранньозалізного часу та здобуто кількісно значний речовий матеріал.

Однак відрізок берегового схилу від місця розкопок до кільцевої дороги, протяжністю майже 1 км, лишився поза увагою тодішні дослідників. Власне

ця обставина, як і обумовлена вище, спонукали нас до продовження тут археологічних обстежень.

Територія урочища “Лазки” має вигляд п’яти невисоких мисоподібних уступів завдовжки до 100–200 м, розмежованих неширокими улоговинами. На кожному з них траплялись речові матеріали, кількість яких зростала у їхніх нижніх частинах. Це пояснюється, очевидно, як природними (змив на схилах), так і антропогенними (оранка) процесами.

Розвідковими роботами встановлено, що на перших трьох з них, починаючи від автотраси, знаходились окремі фрагменти кружального посуду давньої Русі і пізнього середньовіччя XVI–XVII ст. Натомість на двох інших, ближче до водосховища, хронологічний діапазон виявлених артефактів значно ширший і охоплює час від неоліту до ранньозалізного віку. У складі підйомного матеріалу виявлені, крім вищезгаданих знахідок, уламки ліпної кераміки та поодинокі вироби з кременю. Саме на кожному з цих берегових уступів було закладено по одній траншеї, розмірами 2×10 м.

Перша з них розміщена за 80 м на південний захід від розкопу 1991 р. та поруч із стежкою, яка прямує до ставу. Прокопана вона до глибини 0,8 м по всій площі. Встановлено, що від денної поверхні, зараз задернованої, до відмітки 0,05–0,15 м залягає ґрунт, викинутий з котловану водосховища. Під ним йде шар лугового чорнозему товщиною 0,3–0,4 м, який переходить у сіро–жовте підґрунтя, котре на рівні 0,7–0,8 м заміщають піщано-мулисті відклади. Останні, як показали земляні роботи у котловані водосховища, підстилають мергелі.

Концентрація речового матеріалу у траншеї кількісно незначна. Він більш-менш розсіяний по всій її площі, не утворюючи скупчень, і фіксувався до глибини 0,6 м, в основному у чорноземі. Його склад визначали фрагменти ліпних посудин культур лінійно-стрічкової кераміки, мєжановіцької, ранньоскіфського часу (черепинсько-лагодівська група), окремі кременеві вироби на платівчасто-відщепових сколах, обушкова частина сокири з опоки та уламки кружального посуду пізнього середньовіччя.

Другу траншею було закладено за 150 м на захід від попередньої і прокопано до глибини 0,7 м від денної, задернованої поверхні. Стратиграфічні покажчики напластувань у ній майже ідентичні до першої, лише відсутні викиди з котловану водосховища. Аналогічні також особливості залягання кількісно незначних артефактів, представлених уламками ліпного посуду ранньозалізного віку та кружального давньої Русі і пізнього середньовіччя. В траншеї виявлено три вироби з кременю: фрагмент лінзоподібного у поперечному перетині серпа (рис. 4: *10*) і два безсистемних відщепи, один з яких розміром 31×39×5 мм має дві оброблені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю окрайки, що нанесені зі сторони спинки (рис. 4: *5*).

Аналіз речового матеріалу. Комплекс артефактів культури лінійно-стрічкової кераміки складається із уламків посуду, знахідок з опоки та кременю, виявлених в траншеї № 1 і зібраних із оточуючої її поверхні мисоподібного уступу берегового схилу.

Керамічні матеріали віднесені до двох технологічних груп: кухонної і столової. Першу з них репрезентують фрагменти верхньої частини опуклобокого горщика світло-коричневого кольору, товщиною 1,2 см і діаметром горловини близько 50 см. У зламі кераміка чорна, поверхні злегка горбкуваті. На них простежені лінійні сліди від розчосів віхтя. Глиняна маса посудини містила, крім подрібненого шамоту, інтенсивну домішку полови, яка в процесі випалу вигоріла. На переході від шийки до плічок горщика наявний орнамент у вигляді рядка пальцевих вдавлень (рис. 1: *15*).

Столовий посуд тонкостінний (4–8 мм) і виготовлений із дбайливо очищеної глиняної маси, до якої в невеликій кількості додано дрібний пісок. Поверхні опуклобоких мисок, із лійчастосформованими (рис. 1: *10*) та загнутими до середини (рис. 1: *1, 3, 14*) вінцями із потовщеними і заокругленими краями, згладжені та помірно лисковані, колір їх світло-сірий, сірий, сіро-жовтий і темно-сірий. Діаметри горловин цих посудин становлять від 18 до 26 см.

Окремі фрагменти столової кераміки прикрашені врізним і штамповим орнаментом (рис. 1: *10, 12, 14*). Це паралельні і косо направлені борозенки, шириною майже 1 мм, на які нанесені відтиски видовжено-овального, сегментоподібного і трикутного штампів. За стилем декору поселення культури лінійно-стрічкової кераміки можна віднести до перехідної фази між середнім ("нотним") і пізнім (жєлєзовським) періодами і датувати останньою чвертю V тис. до н. е.

З цією культурою пов'язані знахідки виробів з кременю темно-сірого, зі світлішими плямами кольору. В траншеї виявлено два уламки (середні частини) повздовжніх платівок розмірами 17×9×3 і 14×13×3 мм, верхню частину поздовжньо-крайової платівки – 32×17×4 мм зі скісно ретушованим кінцем (рис. 1: *2*), кінцевий скребок на пластівчастому повздовжньому відщепі – 32×20×5 мм, похиле лезо якого та одна з бічних окрайок підправлені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю (рис. 1: *13*), а також нижню частину однобічно ретушованої поздовжньо-крайової платівки – 31×19×5 мм, що має загострену мікрозубчатою ретушшю окрайку (рис. 1: *6*).

Інші артефакти – це знахідки, зібрані з поверхні мису, а саме: поздовжня платівка (35×14×3 мм), дві нижні частини поздовжніх (15×14×2 мм, 23×10×3 мм) і середня частина поздовжньо-крайової (24×19×5 мм) платівок; два вкладні серпів (26×13×4 мм, 26×18×4 мм) з асиметричною (кутовою) заполіровкою лез, частково (рис. 1: *8*) і повністю (рис.1: *9*) ретушованими кінцями, що виготовлені на нижній (рис. 1: *8*) і середній (рис.1: *9*) частинах поздовжніх платівок; верхні частини поздовжньо-крайової – 38×24×5 мм (рис. 1: *5*) і поздовжньої – 31×20×3 мм (рис. 1: *11*) платівок зі скісно ретушованими кінцями та однобічно ретушована зі сторони спинки нижня частина поздовжньої платівки – 38×18×5 мм (рис. 1: *4*), окрайка якої оброблена суцільно нанесеною ретушшю.

Виявлений у траншеї обушок прямокутної у поперечному перетині сокири з опоки, розміром 44×30×12 мм, має злегка опуклі і повністю зашліфовані грані. Порода, з якої виготовлено це знаряддя праці,

локалізується у відкладах альбу Середнього Подністер'я [8. С. 43–47], і потрапило на поселення, ймовірно, шляхом обміну від тамтешніх споріднених общин цієї неолітичної спільності.

Керамічний комплекс мєжановіцької культури (складається з поверхневих зборів і матеріалів з траншеї № 1) репрезентують уламки верхніх частин опуклобоких горщиків (рис. 2: *2, 7, 8, 10*) з потовщеними та рівно зрізаними краями вінець діаметром 14–32 см і товщиною 5–9 мм, фрагменти стінок, один з яких, очевидно, належить амфорі або глеку (рис. 2: *4*), та петельчаста ручка з овальним поперечним перетином, що декорована поздовжніми жолобками (рис. 2: *11*).

Поверхня знахідок сіро-коричневого кольору, згладжена, а їх глиняна маса, чорна, щільна, міцного випалу, містить, окрім піску, подрібнений шамот та мікрочасточки перепаленого кременю.

Деякі екземпляри фрагментованого посуду орнаментовані одинарними і подвійними рядами відтисків штампа, у вигляді т.зв. "шнура", пальцевими вдавленнями на плічках та наліпними пружками-реберцями.

На підставі аналізу форм посудин і особливостей їх декору цей комплекс можна віднести до початку класичної фази мєжановіцької культури, яка могла розвиватись у західному Побужжі в кінці Ш тис. до н. е. [10. S. 73].

Кераміка ранньоскіфського часу, здобута з обох траншей та з поверхні довкола них, найбільш представницька, у порівнянні зі знахідками посуду попередньо описаних комплексів. У її складі наявні, окрім фрагментів стінок та денець (рис. 3: *5*), уламки вінець горщиків із плавно відігнутими назовні (рис. 3: *1, 2, 7*) і лійчасто сформованими (рис.3: *6*) горловинами, діаметри заокруглених країв яких становлять 24–32 см, а товщина лежить в межах 0,8–1,2 см. Знайдено декілька верхніх частин опуклобоких мисок із загнутими до середини вінцями діаметром 28–36 см і товщиною 0,6–0,8 см. В одного екземпляра зріз краю горловини скошений (рис. 3: *4*). У цій колекції посуду наявний уламок петельчастої ручки. Своєрідними щодо декору є знахідки верхньої частини тюльпаноподібного горщика товщиною 1,2 см, з незначно

розширеним і заокругленим краєм вінець діаметром 28 см, та фрагмента горловини аналогічної за формою посудини товщиною 0,9 см. Перша з них прикрашена по краю вінець пальцевими защипами з нігтьовими відтисками, під якими йдуть рядок т.зв. “перлин” (вдавлення округлого штампа із середини посудини) та наліпний пружок, карбований пальцевими защипами. В нижній частині фрагмента знаходиться отвір діаметром 0,6–1,1 см, що конусоподібно розширюється на зовнішній поверхні (рис. 3: *8*).

Орнамент другої знахідки поєднує прямолінійні пружки і канелюри. Останні нанесені скісно (рис. 4: *3*).

Поверхні посудин цього часу дбайливо загладжені, інколи – помірно лисковані і мають сіро-жовті, світло-коричневі та сіро-коричневі кольори. Глиняна маса у зламі відповідає забарвленню поверхней або є темно-сірою та чорною. Вона грудкувата з огляду на підвищений вміст у ній часточок подрібненого шамоту, що мають в поперечнику 0,1–0,5 см.

Найближчі аналоги до цього керамічного комплексу відомі на розташованих поруч поселеннях в урочищах “Лісничівка” [2. С. 43–45] та дещо віддаленому урочищі “Голянівка” на західній околиці Винник [3. С. 205–207], а також з пам’ятки-епоніму у Черепині [5. С. 167, 188–191].

З урочища “Лазки” походить трапецієподібний у плані і прямокутний у поперечному перетині брусок для заточування шил або голок, знайдений працівником згаданого вище музею А. І. Грицьком.

Інструмент виготовлений з тонкозернистого зеленувато-сіро сланцю – різновиду глиноземних порід (метапеліти) або філітів Рахівського масиву в Карпатах [9. С. 351]. Його вага складає 54 г, а розміри становлять 72×42×10 мм. Поверхні артефакту, за винятком нижньої грані, суцільно зашліфовані, і на одній з них наявні лінійні борозенки, котрі утворились під час заточування металевих предметів. Ближче до верхнього краю виробу знаходиться дещо зміщений до бічної сторони отвір діаметром 0,6 см, що слугував для підвішування (рис. 3: *9*). Найбільш вірогідно цю знахідку слід пов’язувати з ранньозалізним віком. Вона могла потрапити сюди від носіїв

культури фракійського гальштату, котрі перебували з місцевим населенням черепинсько-лагодівської групи в постійних контактах.

Досить складною є культурно-хронологічна інтерпретація решток кременевих виробів з урочища “Лазки”, що зібрані, в основному, з його поверхні. Вони з однаковим успіхом можуть бути віднесені як до раннього періоду доби бронзи, так і до ранньозалізного віку. На наш погляд, їх слід, очевидно, пов’язувати з мєжановіцькою культурою. Опис їх наводимо нижче.

Кінцеві скребки на сколі із сокири (спинка майже повністю зашліфована) – 46×20×3 мм (рис. 2: *3*), безсистемному – 35×27×4 мм (рис. 2: *6*) і безсистемно-крайовому – 45×30×9 мм (рис. 4: *6*) відщепах. Окрайки лез цих знарядь праці оброблені дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю.

Однобічно ретушований поздовжній відщеп – 32×25×3 мм, окрайка якого загострена зі сторони черевця мікрозубчатою ретушшю (рис. 2: *5*).

Свердло на поздовжньо-крайовому відщепі – 39×23×9 мм (рис. 4: *8*), жальце якого сформоване за допомогою пересічно нанесеної дрібно- і середньофасеткової лускоподібної ретуші.

Аналогічний за функцією артефакт на відщепі із суцільним негативом – 34×11×6 мм (рис. 4: *12*), обробка якого ідентична до попередньо описаного виробу.

Поздовжньо-крайовий відщеп з поперечно ретушованим кінцем – 47×35×7 мм, що загострений, як і один з бічних країв, дрібнофасетковою лускоподібною ретушшю (рис. 4: *11*).

Середня частина лінзоподібного у поперечному перетині серпа – 42×37×11 мм (рис. 2: *1*).

Фрагмент лезової частини овальної у поперечному перетині сокири – 25×42×14 мм (рис. 2:9).

Знахідки кружального посуду походять в абсолютній більшості з підйомних зборів і належить різним за модифікацією уламкам вінець горщиків давньоруського періоду XI–XIII ст. (рис. 4: *2, 7, 13, 14*) та їх стінок і

денець (рис. 4: *15*), а також уламкам аналогічних посудин і мискам пізнього середньовіччя (рис. 4: *1, 4, 9*).

Результати археологічних досліджень в урочищі “Лазки” біля Винник у 2008 р. збагатили джерельну базу старожитностей цього давньоукраїнського міста, виявили ряд нових місцезнаходжень від доби неоліту до пізнього середньовіччя і розширили інформацію про наявну тут культурно-хронологічну ситуацію, що буде використана відповідними державними органами з охорони пам’яток історії та археології для забезпечення їх збереження.

1. *Бандрівський М. С.* Поселення ранньобронзового періоду в урочищі “Лазки” поблизу Виник // Археологічні дослідження Винниківського історико–краєзнавчого музею за 1991 рік. – Винники, 1991. – С. 15–38.
2. *Бандрівський М. С.* Розкопки поселення ранньоскіфського часу в урочищі “Лісничівка” поблизу Винник // Археологічні дослідження Винниківського… – С. 35–46.
3. *Бандрівський М. С.* Поселення ранньозалізного віку у Винниках та проблема завершального етапу існування висоцької культури // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів, 2003. – С. 204–219.
4. *Конопля В.* Нова інтерпретація матеріалів середнього культурно-хронологічного горизонту поселення Винники–Лазки // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 248–256.
5. *Крушельницька Л.* Черепинсько-лагодівська група пам’яток // Пам’ятки гальштатського періоду межиріччя Вісли, Дністра і Прип’яті. – К., 1993. – С. 158–238.
6. *Пелещишин М. А.* Неолітичне поселення біля м. Винники // Археологічні дослідження Винниківського… – С. 3–14.
7. Природа Львівської області (за редакцією Геренчука К. І.). – Львів, 1972. – 151 с.

8. *Сеньковський Ю. М.* Силіциди крейди південно-західного схилу Східноєвропейської платформи. – К., 1973. – 155 с.

9. Справочник по петрографии Украины (под редакцией Усенко И. С.). – К., 1975. – 579 с.

10. *Kadrow S., Machnik J.* Kultura mieźanowicka: chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny. – Kraków, 1997. – 196 s.

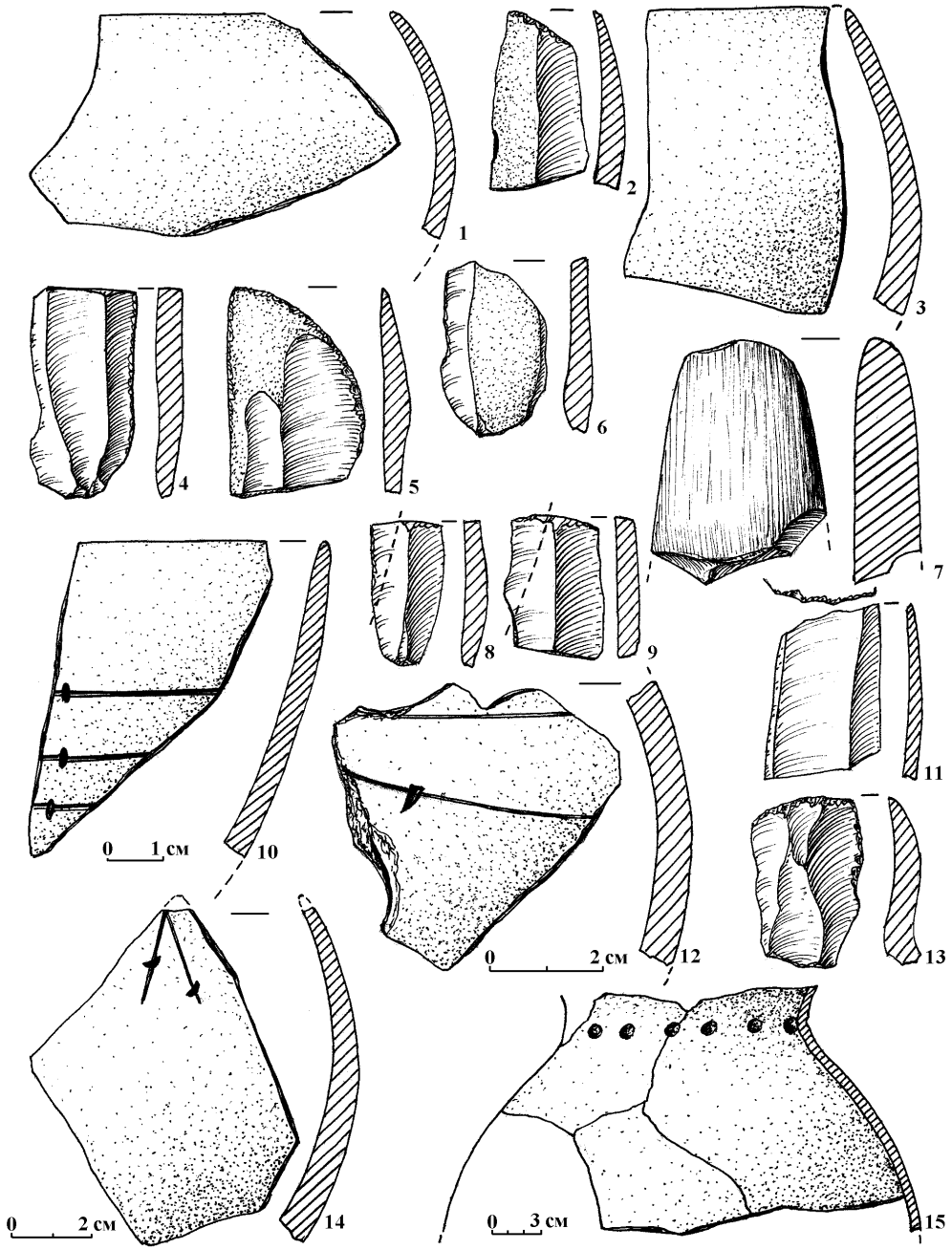

Рис. 1. Винники-Лазки. Матеріали культури лінійно-стрічкової кераміки: *1, 3, 10, 12, 14, 15* – ліпний посуд; *2, 4–6, 8, 9, 11, 13* – вироби з кременю; *7* – вироби з опоки.

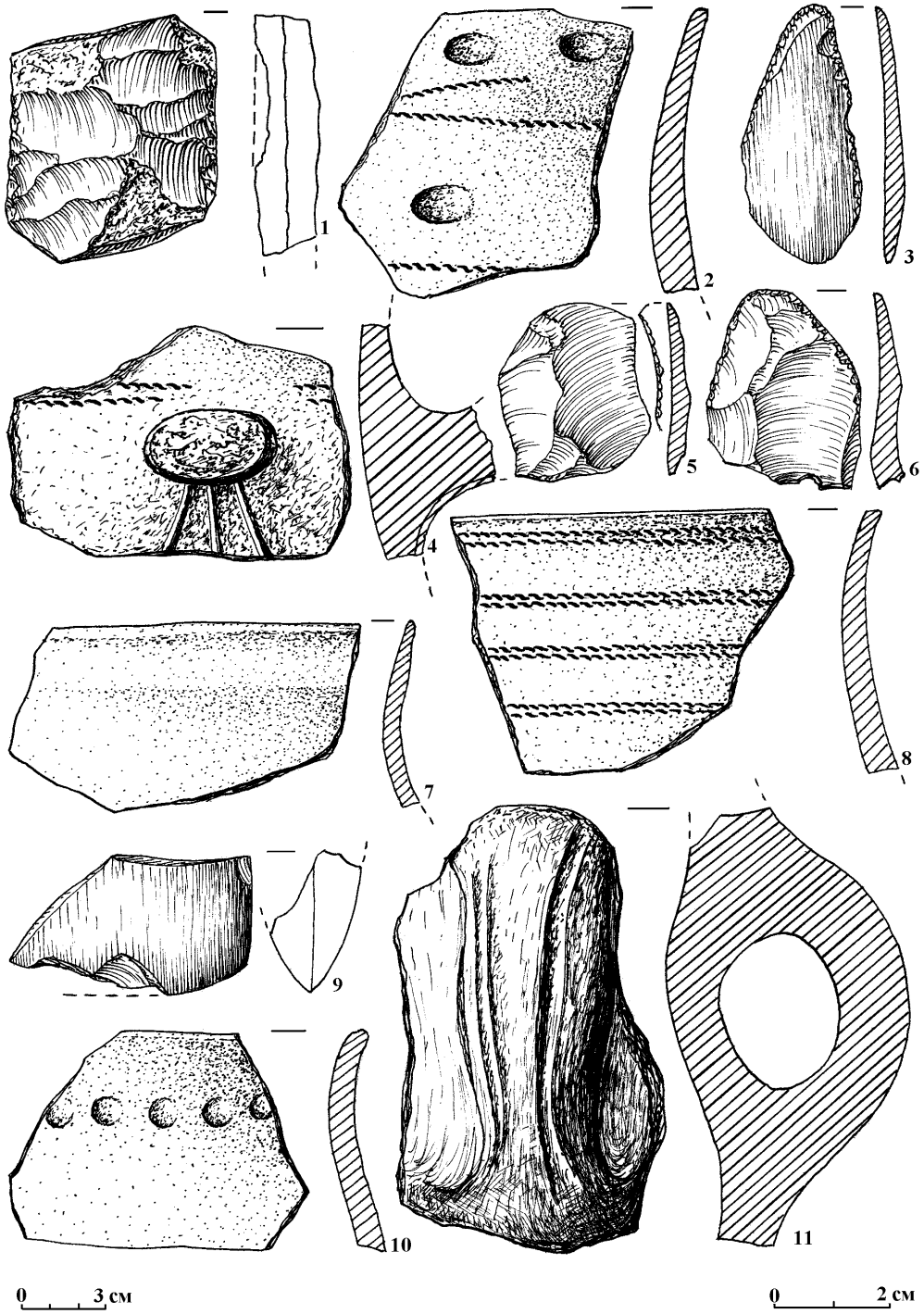

Рис. 2. Винники-Лазки. Кераміка мєжановіцької культури *(2, 4, 7, 8, 10, 11*) і вироби з кременю (*1, 3, 5, 6, 9*).

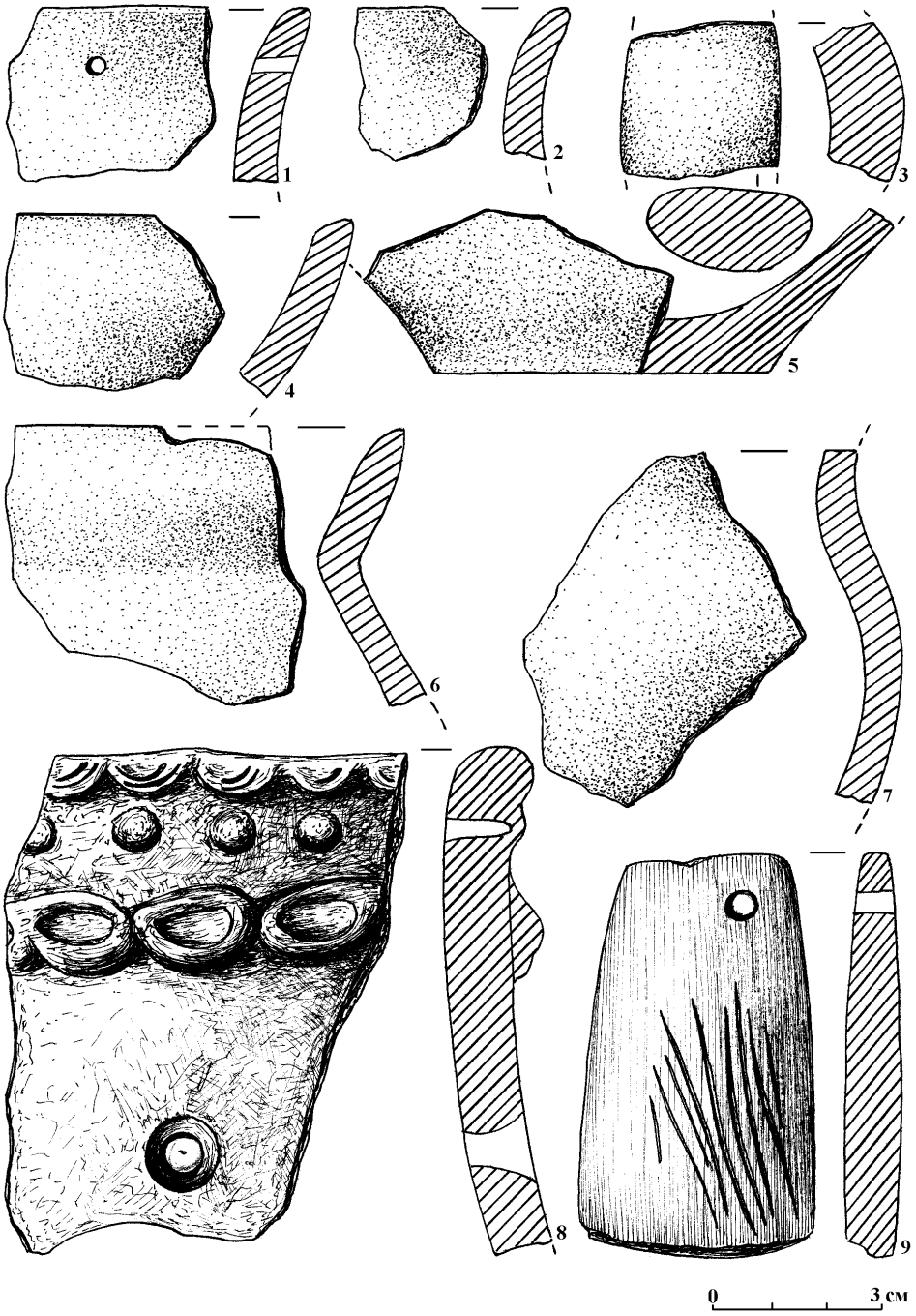

Рис. 3. Винники-Лазки. Матеріали черепинсько-лагодівської групи культури ранньоскіфського часу: *1–8* – кераміка; *9* – кам‘яний брусок.

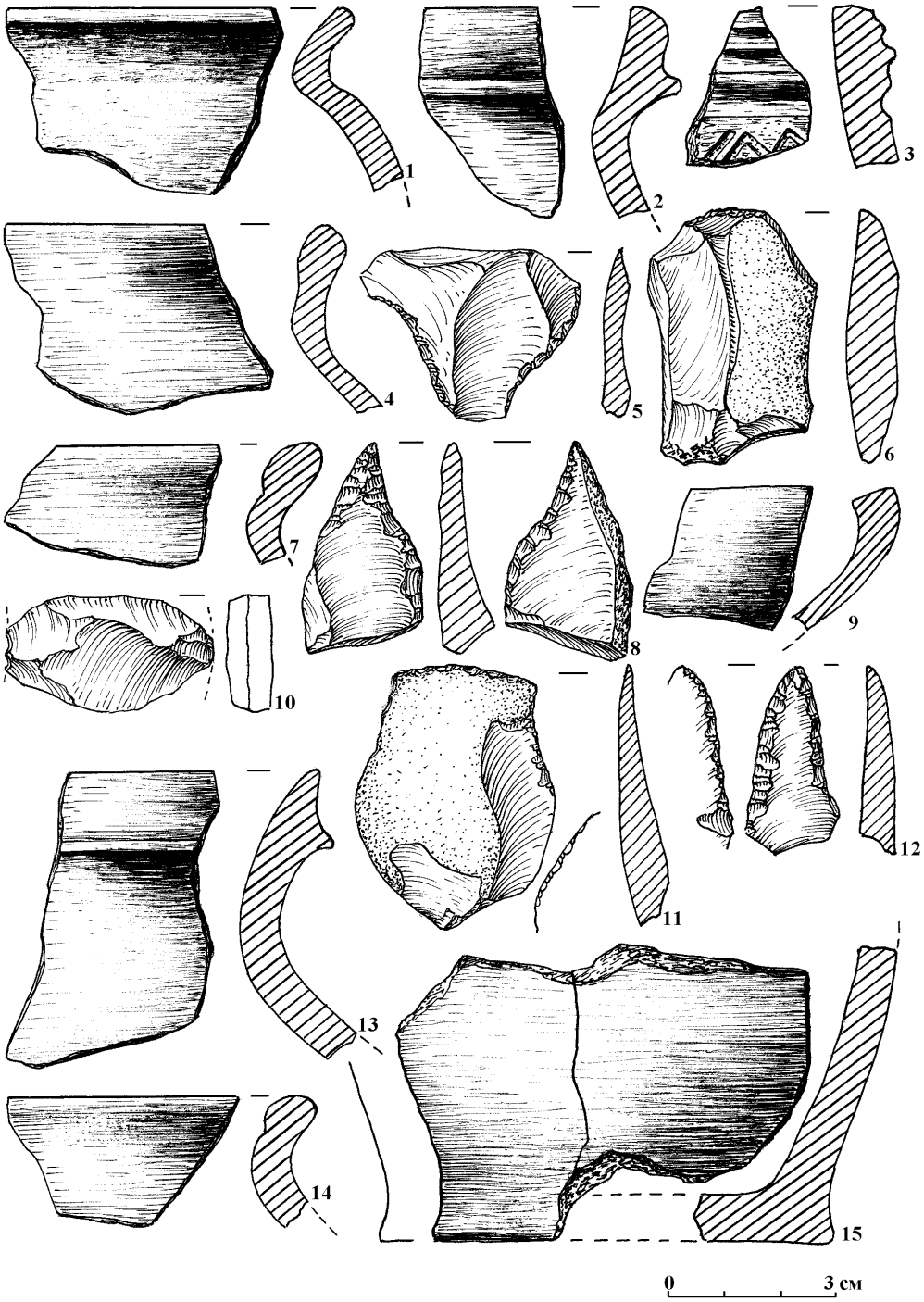

Рис. 4. Винники-Лазки. Кераміка (*1–4, 7, 9, 13–15*) і кременеві вироби (*5, 6, 8, 10–12*).